

φτεί για την Αίγυπτο, μας κατεβάσανε στο σταθμό. Μ' αυτούς ήτανε καμιά 40ριά Σαμιώτες, άντρες ψυχωμένοι, με γυναίκες όμως και παιδιά, το νησί τους κοντά, περνούσανε ως και με βαρκάκια –και τώρα τι γίνεται; Πάλι μασημένα τους απαντήσανε. Σηκώνουν λοιπόν οι Σαμιώτες μέσα σε μισή ώρα τις οικογένειες, κατεβαίνουνε τρεχάλα όλοι στο Σταθμό με τους μπόγους και τις παλιοβαλίζες: «Με το καλό σάς παρακαλούμε αδέρφια, εσάς παρακαλούμε ν' αδειάσετε το ένα βαγόνι για τις γυναίκες...» Καμπόσοι μουρμουρίζανε, άλλοι πηδήσανε κάτω μονομιάς. Πετάχτηκε μπροστά ο Γιάννης: «...μετά χαράς, έτσι και είναι το δίκιο...» Είπαν κι άλλοι: «Για στρατιώτες είμαστε καλοί; Τις γυναίκες μας στο έλεος των Τούρκων ε;» Κόντεψε να γίνει σαματάς. Μα είχανε και λίγο ντροπή σε ξένον τόπο η Επιτροπή και λίγο το φόβο μας.

Ταξιδεύομε τώρα στοιβαγμένοι στα φορτηγά βαγόνια, επτά μερόνυχτα. Βρώμα, πείνα. Σε τενεκεδάκια πίναμε, σε τενεκεδάκια κατουρούσαμε. Κι ό,τι προλάβουμε στους σταθμούς. Φέρανε κάτι Τουρκαλίτσες σ' έναν Σταθμό με τα πανέρια στο κεφάλι κάτι απιδάκια, μας κόψανε. Ν' ακούσεις βλαστήμια και βογγητό –δεν ξέραμε τότε τα χειρότερα. Καμπόσες οικογένειες χωρίς άντρες μάς λέγανε πως «...μόλις φτάσανε στην Τουρκία, στο μουράγιο πάνω, έτυχε παρών ένας απ' τους μεγάλους μας, ξεχωρίσανε τους άντρες και μονομιάς ναύλωσε αυτός βενζινόπλοιο και φόρτωσε τ' άχρηστα κορμιά, εμάς τα γυναικόπαιδα μας στείλανε πίσω, ακούς; Πέφτανε γυναίκες στη θάλασσα, ρίχναν τα παιδιά τους, τις ξαναφορτώσανε δεμένες, ακούς; Ο Τούρκος καπετάνιος δε βάσταξε τα κλάματα: “Δε θα με σηκώσει εμένα η θάλασσα ούτε το καϊκι μου αν κάνω τέτοιο άδικο...”. Λοιπόν, μας ξεμπαρκάρισε άμα νύχτωσε σε μιαν ερημιά, κατά το μέρος της Καμήλας...»

Τέτοια γίνανε πολλά. Έχεις ιδέα τ' ήτανε τότες κι οι μυστικές υπηρεσίες; Αν πεις ποντικοφωλιές, λίγο είναι, που πληθαίνουνε τις κακές χρονιές. Κι άλλοι Εγγλέζοι κατατρέχουνε τους δημοκράτες, άλλοι τους δέχονται, αλλού Τούρκοι πληρωμένοι με λίρες να συντρέχουνε τους πρόσφυγες, αλλού για να μας ξεπαστρέψουνε, άλλοι μεγάλοι με τ' όνομα Έλληνες σε μας εχθροί, άλλοι

ξεμωραμένοι. Ένας πρόξενός μας της Σμύρνης αυτοκτόνησε.

Ο Γιάννης βλέπει και ξηγά, τύχαμε στο ίδιο βαγόνι, όλα δα τα βαγόνια γνωρίσανε την καρδιά του, την αθάνατη. Αν θες πίστεψέ το, μάζευε τα παιδιά και τους μάθαινε γράμματα, κατά σειρά, απ' τον έναν σταθμό στον άλλον, είχανε παραλογιάσει, ρέψανε απ' τον περιορισμό και την κακοπέραση. «Σαν του παλιού καιρού είναι το σχολείο μας, ίσα ίσα να μαζεύουμε τα παιδιά...» έλεγε ο Γιάννης, είναι σωστός δάσκαλος, μόλις είχε βγάλει το Διδασκαλείο και το 'σκασε να 'ρθει να πολεμήσει. Αφού οι μανάδες είχανε πιάσει μίσος με τα παιδιά τους, μια ρίχτηκε να πέσει απ' το τρένο, την προλάβαμε, μα κείνος ο παλίκaros, ο φεγγαροπρόσωπος, όπου παρουσιάζεται καλωσυνεύουνε μικροί μεγάλοι. Μας ιστορούσε διάφορα για τα μέρη που περνούσαμε, δε μας λείψανε και τα τραγούδια.

Τέλος φτάσαμε σε συμμαχικά σύνορα, εδώ Συρία μάς λένε. Είδαμε συμμαχικά φυλάκια, πηδήσαμε όξω, φωνάζαμε «θα πολεμήσουμε μαζί», χαρές. Ύστερα μας δώσανε μαγειρεμένο φαΐ, κρέας με ρύζι, ζητήσαμε νεράκι κρύο. Ύστερα μας φορτώσανε σ' αυτοκίνητα, μας φέρανε πάλι σε στρατόπεδο το λέγανε Κάμπο, στο Χαλέπι.

Πού να πιάσω τις ιστορίες μας στη Μέση Ανατολή...

Με το Γιάννη χωριστήκαμε στο Χαλέπι. Του δώσανε βαθμό σα μορφωμένος που ήτανε. Είδανε και την αγάπη του κόσμου: «Γιάννη πάνω, Γιάννη κάτω» –τα παρακολουθούνε όλα οι Εγγλέζοι, θέλανε τους εγγράμματους να τους έχουνε από κοντά, λίγοι το πάθανε; Μ' ένα γαλόκι, μ' ένα τραπέζι σε γραφείο, βουλευτήκανε, εμείς μένομε μπουλούκι, ανίδεοι. «Θα 'χουμε και δω αγώνα, συμπατριώτες και δημοκράτες», έλεγε ο Γιάννης πριν χωρίσουμε.

Με το Γιάννη βρεθήκαμε πάλι στα Γιούρα. Στις φυλακές τότε κάνανε κάθε τόσο επιλογή, ξεχωρίζανε τους «επικίνδυνους», τους «αμετανόητους». Για να μας σπάσουνε. Ανοίξανε φυλακές πιο σκληρές, δεν είχαν εκεί τον κανονισμό των φυλακών, δε δίνανε λόγο πουθενά οι φρουροί. Ούτε κάνανε οι συγγενείς επισκεπτήριο. Τέτοια ήτανε η Γιούρα, το ακατοίκητο νησί. Μας είπε ο

Γιάννης που είναι δάσκαλος, πως το 'χαν για εξορία κι οι αρχαίοι προ Χριστού. Πέφτει καταμεσίς στο κανάλι του Κάβο Ντόρου, στο μάτι του Βοριά κάνει μεγάλες φουρτούνες χειμώνα καλοκαίρι. Δε φυτρώνει πράσινο φύλλο πουθενά, όλο πέτρα είναι.

Εμάς μας βάλανε σε καράβι ναυλωμένο, είμαστε απ' τις φυλακές της Θεσσαλίας καμιά εξηνταριά, μας ρίξανε στ' αμπάρι δεμένους. Ο δεύτερος πλοίαρχος έδωσε διαταγή να μας βγάλουνε τις χειροπέδες όπως το επιβάλλει ο νόμος. Κάτι πήγε να πει ο υπομοίραρχος πως έχει ευθύνη. «Ευθύνη έχω μόνο εγώ εδώ μέσα, τ' ακούς;» φωνάζει ο πλοίαρχος, τον ακούσαμε κι εμείς, παράδειγμα σπάνιο. Μας ξεμπαρκάρανε πρώτα στη Σύρα, μας αφήσανε 2 μέρες εκεί, ούτε φαΐ ούτε κουραμάνια κι ένα νερό γλυφό. Μας βγάλανε 2 να γεμίσουμε ντενεκέδες από ένα ξεροπήγαδο, λέω: «Οι φύλακες αυτό τάχα πίνουνε;» Από έναν τοίχο βλέπω ένα μαγγανοπήγαδο, πηδώ, γυρίζω το μαγκάνι, πήγαμε στα παιδιά κρύο νερό. Μα δεύτερη φορά δε μας αφήσανε, από κει κάναμε καλή αρχή της δίψας. Μετά 3 μέρες μάς φορτώσανε σε καϊκι, δεμένους δυο δυο. Το καϊκι κάνει 4-5 ώρες αναλόγως τον καιρό. Άλλους τους φέρανε κατευθείαν με κείνα τα καράβια που διπλαρώνουν στα ρηχά κι η πρύμη τους κατεβαίνει.

Με την πρώτη στιγμή που θα πατήσεις το πόδι έξω περιμένουνε οι φύλακες με τα κλομπ, τα μαστίγια. Φωνάζουνε «θα πεθάνετε...» αρχίζουν πρώτο χέρι ξύλο. Μας βάζουνε τρεχάλα να κουβαλήσουμε τα πράματα με φωνές και κλοτσιές. Πολλοί που κάνανε χρόνια φυλακές ωστόσο, δεν είχανε περάσει τέτοια, μερικοί πέφτουνε χάμω, άλλοι παρατούνε τα πράματά τους και τρέχουνε, πέφτει ξύλο αδιάκοπα, οι φύλακες είναι διαλεγμένοι επιτούτου για βασανιστές, δεν είναι προσωπικό από κανονικές φυλακές. Είναι κει και συνεργάτες των Γερμανών διαλεγμένοι, μας το 'πανε οι παλιοί.

Μετά γίνεται στα πράματα έρευνα σ' ένα ίσιωμα κι η έρευνα με κλοτσιές. Αν βγει κανείς να βοηθήσει κανέναν ηλικιωμένον ή αργοπορημένον αυτοί αφρίζουνε. Στο ισιωματάκι εκείνο, κάνουνε προσκλητήριο και διανομή στους όρμους, δηλαδή στις ακρο-

γιαλιές που έχουνε στήσει σκηνές, κάθε ακρογιαλιά με το γράμμα της: Α, Β, Γ, Δ, Ε. Εκεί χωρίζουνε μορφωμένους από απλούς τα στελέχη, για να μείνουμε μπουλούκια. Στο Β έχουνε τους «μετανοημένους», τους λένε «ανανήψαντες». Ξεχωρίζουν κι όσους παίρνουν συχνά δέματα, όσους έχουν σχέσεις στον έξω κόσμο –άλλη διάσπαση.

Οι σκηνές παίρνουνε 20 άτομα κι άλλες 10, 15. Είχαμε 50 πόντους φάρδος για να στρώσουμε κουβέρτες κάτι ψιλές, τριμμένες, ούτε στρώμα, ούτε ράντζο, ήρθε η ώρα να θυμηθούμε το θάλαμο της φυλακής σαν καταφύγιο... Οι παλιοί βοηθούνε τους καινούριους στο κουβάλημα, στην ταχτοποίηση. Εκεί παρουσιάστηκε μπροστά μου κι ο Γιάννης, έστρωνα χάμω δυο κουβέρτες, ακούω τ' όνομά μου, σήκωσα το κεφάλι, αγκαλιαστήκαμε. Πιάνεται από βαθιά η φιλία τέτοιες ώρες ανάμεσα σε συντρόφους. Έφερε αμέσως μιαν αγκαλιά θυμάρια, τα στρώσαμε. Είμαστε στον ίδιο όρμο σ' άλλη σκηνή. Χαρήκαμε που μας χαρακτηρίσανε για τον ίδιο όρμο. Εγώ έχω βγάλει μόνο δημοτικό.

Τη ζωή εκεί την ξέρετε: με σφυρίχτρα μας σηκώνουνε, μπαίνομε στη γραμμή, πρέπει να ετοιμαστείς σε 5 λεπτά, όποιοι αργούνε τους κοπανούνε. Παίρνομε ρόφημα τσάϊ και μαύρο ψωμί, για όλη τη μέρα 140 δράμια. Το μεσημέρι όσπρια τις πιο πολλές φορές χωρίς λάδι και χαλασμένα, με μαμούνι, φάβα, φακές, ρεβίθια σκουληκιασμένα, μακαρόνια σκουληκιασμένα, έφερνε όλα τα σάπια φορτία του Πειραιά για μας ο τροφοδότης εργολάβος, ναι, λέγανε πως γράφει ο κανονισμός κρέας 2 φορές το μήνα, ποιος το 'βλεπε; Μια φορά ένας νησιώτης έπιασε με τα χέρια του ένα χταπόδι ως 3 οκάδες, το ψήσαμε στα κλαριά.

Τα νερά όλα γλυφά από ξεροπήγαδα ρηχά, μας μετρούσανε το νερό με κύπελλο. Η αρμύρα σ' έκαιγε απ' όξω κι από μέσα. Συχνά έβλεπα όνειρο –μα και στον ξύπνο μου καμιά φορά θόλωνε ο νους μου κι άκουγα τρεχούμενα νερά.

Μας μοιράζανε κάθε πρωί στις αγγαρείες. Οι πιο πολλοί κουβαλούσαμε πέτρα, όλο το νησί όπως είπαμε ατόφια πέτρα ή σκόρπια, σε μια πλαγιά σπάζαμε πέτρα, την κάναμε χαλίκι, αλλού τη

μαζεύαμε σωρό, τη φορτωνόμαστε στις πλάτες, κάναμε 3-4 στράτες φορτωμένοι, τις μεγάλες πέτρες στις πλάτες, τις μικρές σε σακιά, καμπόσοι αδύνατοι σωριάζονται, συνέχεια χτυπούνε οι φρουροί, χτίζουμε πέτρινες φυλακές, διπλό μαρτύριο οι άτιμες κι άχρηστες δουλειές τους. Διατάζανε και μεταφορές χαλίκι που το ρίχναμε στη θάλασσα μόνο και μόνο για κούραση. Να 'βλεπες όμως και στη σειρά ένας ένας ολόκληροι λόχοι διαλεχτοί κρατούμενοι να βαδίζουνε με αργό βήμα σαν κουρντισμένοι, με μια πετρίτσα στο χέρι όσο ένα φρούτο μεγάλη, επίτηδες: αντίσταση. Μας βάζανε να τρέχουμε και φορτωμένοι. Τα 'χετε ακούσει τα συστήματά τους στις εγγλέζικες φυλακές; Για να ξεφτελίζεται ο άνθρωπος. Ειδών ειδών οι ξεφτελισμοί: «Πήδα το χαντάκι τούτο» σε διατάζανε, κι αν το πηδούσες σου λέγαν: «Ήσουν Καπετάνιος...» να, με το βούρδουλα. Δεν το πηδούσες μονομιάς, κόλωνες; «...Αν ήσουν στο βουνό θα το πηδούσες;» Να, με τα κλομπ. «Είσαι παντρεμένος;» Να ξύλο «Δεν είσαι;» Άλλο ξύλο.

Τη νύχτα κάνουνε στις σκηνές αιφνιδιασμό, φωνές, γροθιές και τα μεγάφωνα ουρλιάζουνε αντίθετα προστάγματα για να μας τρελάνουνε. Αντέχουνε όλοι; Βγαίνανε και μερικοί χαφιέδες, τους έχουνε για πληροφορίες: τι συζητούμε, ποιος έχει όνομα καλό και τον ακούνε οι άλλοι. Τους καταδότες τους είπανε «πειθαρχικούς», δε βγαίνανε αγγαρεία, όμως στους δέκα τέτοιους —«τσακάλια» τους λέγαμε μεις— οι εννιά ήταν ντροπιασμένοι, θέλανε και να μας εξυπηρετήσουνε κρυφά, πολλές φορές νύχτα μας φέρανε παραπάνω νερό. Και πάλι εμείς φυλαγόμαστε.

Εκεί να ιδείς πάλι το Γιάννη ψυχραιμία, μαλακώνανε τη φωνή κι οι βασανιστές μπροστά του. Είχαμε και ψυχαγωγία. Όσα ξέρανε οι πιο καταρτισμένοι ήτανε για όλους ποιήματα, ιστορίες. Δεν έλειψε και το τραγούδι, το βοηητό της θάλασσας το 'κοβε το δικό μας τραγούδι, το βοηητό της ασώπαστο σε κείνο το νησί. Αρρώστησα μια φορά βαριά, με μεταφέρανε με δυο άλλους στο Νοσοκομείο στη Σύρα, σε μέρος εξοχικό, ακούσαμε το πρωί μια κατσίκια που βέλαζε, η καρδιά μου πέταξε, μου φάνηκε πως βγαίνω απ' τον Άδη. Κι ο διπλανός παραληρούσε: «Άκου... άκου...» Οι άρ-

ρωστοι έπρεπε να βαρύνουνε πολύ για να τους μεταφέρουνε. Είχαμε σε χωριστές σκηνές τους φυματικούς. Είχαμε και 3 γιατρούς δικούς μας, αυτοί μόνο για πρώτες βοήθειες είχανε άδεια να μας κοιτάζουνε. Βγαίνανε οι άρρωστοι γραμμή εκεί στο ίσωμα, στο χαντάκι, εκεί ο στρατοπεδάρχης ακούει το γιατρό κι αποφασίζει αυτός. Σ' έναν όρμο έχει και ιατρείο στρατιωτικό, εκεί κάνουνε τη διαλογή για μεταφορά στη Σύρα. Όσοι πεθάνανε είναι θαμμένοι στον Ε' όρμο κοντά.

Μιλά τώρα μια εξαδέρφη:

Ο Γιάννης είναι μέσα 18 χρόνια. Ήτανε 26 χρονών που τον πιάσανε, τώρα είναι 44 χρονών άντρας, έστειλε μια φωτογραφία πέρσι, αδύνατος, έφεξε, μια φορά τον λέγαμε φεγγαροπρόσωπο. Τον είχαμε 8 χρόνια χαμένον. Το πάθανε αυτό πολλοί που δεν είχανε κοντινούς συγγενείς να τρέξουνε. Κι εμείς φύγαμε απ' το μέρος μας καταζητούμενοι για δράση «αντεθνική». Έπειτα γίναν οι σεισμοί στα Εφτάνησα, η γης κουνήθηκε σα θάλασσα, καθώς λένε, τα δέντρα πλαγιάζανε, οι ρίζες τους πετιούντανε πάνω. Βάλε στο νου σου να 'σαι φυλακή. Πήγαμε οι φύλακες στο διευθυντή, αυτός έτοιμος να φύγει, ο αρχιφύλακας θύμωσε τότε, δίνει διαταγή ν' ανοίξουνε τα κελιά, πεταχτήκαμε όλοι όξω, δώσανε λόγο οι κομμουνιστές να μην αποδράσει κανείς πολιτικός. Μαζευτήκανε στη μέση της πλατείας, γύρω γύρω αραδιάσανε κάτι λίγα πράματά τους, η γης τάραζε κι εκείνοι με γέλια και με τραγούδια, κάνανε καρδιά κι οι ποινικοί. Δεν πέρασε 1/2 ώρα, τα ντουβάρια της φυλακής ανοίξανε σαν καρπούζια, σωριάστηκε μια πτέρυγα. Πάνω στην αναμπουμπούλα μάς έστειλε ο Γιάννης γράμμα. Μάλιστα λέγαμε μεις μήπως μετά τέτοια θεομηνία δώσουνε χάρες. Πού τέτοιο καλό... Τους μεταφέρανε αλλού, πάλι με χειροπέδες.

23. Είμαστε πέντε απ' την οικογένειά μας καταζητούμενοι και κρατούμενοι

ΜΙΑ ΜΙΑ ΝΟΣΟΚΟΜΑ ΕΡΥΘΡΟΣΤΑΥΡΙΤΙΣΣΑ

ΣΤΟΝ ΑΛΒΑΝΙΚΟ ΠΟΛΕΜΟ, άμα κηρύχτηκε δεν ήμουν ακόμη 16 χρονών, ήμουν δόκιμος του Ερυθρού Σταυρού στο Στρατιωτικό Νοσοκομείο στη Λ. Με τους βομβαρδισμούς ταλαιπωρηθήκαμε πολύ, μέρα και νύχτα βομβαρδίζανε, το δικό μας δεν ήταν χτισμένο για νοσοκομείο παρά ήτανε σχολείο, δεν είχαμε καταφύγια, διώχναμε τους τραυματίες όσους μπορούσανε να μετακινηθούνε και στο παράρτημα με τους βαριά τραυματισμένους μέναμε οι αδελφές εμείς με τη σειρά, ζαρώνναμε, κοντά κοντά άχνα δε βγάζαμε, μας λέγανε ύστερα πολλές φορές τα παιδιά πως δεν περάσανε τόση αγωνία στο μέτωπο, είχαμε ωστόσο ψυχραιμία, αυτοί για μας, εμείς γι' αυτούς, ύστερα βλέπαμε τις ζημιές, μια φορά όλα τα παράθυρα ξεκολλήσανε στο πρώτο πάτωμα με τις κάσες μαζί, κάτι μεγάλα παλιού καιρού, ασήκωτα γραφεία βρεθήκανε πεταμένα έξω κι έξω.

Έπειτα έγινε ο σεισμός. Θαρρούσαμε πως ήτανε πάλι βομβαρδισμός, ύστερα καταλάβαμε απ' τους τοίχους που ανοίγανε, πετάχτηκε ο κόσμος στους δρόμους, ήταν Μάρτης, κρύο μαρτιάτικο, μόλις ξημέρωνε, κοκαλώσαμε απ' το κρύο, έβλεπες ο κόσμος στις πλατείες με νυχτικά, με κουβέρτες, άλλοι ξυπόλυτοι, ένας βαστούσε μαντολίνο. Και μόλις ξημέρωσε γεμίσανε οι δρόμοι κάρα, ζώα φορτωμένα, έφυγε ο κόσμος για τα χωριά, περισσότερο φοβηθήκανε το σεισμό απ' τους βομβαρδισμούς.

Την άλλη μέρα ερημιά παντού. Δεν περνούσε ούτε γάτα. Έπειτα πήραμε διαταγή να μετακινηθούνε και τα Νοσοκομεία, έπειτα κηρύχτηκε ο πόλεμος με τη Γερμανία, μας βρήκε πάνω στη μετακίνηση ο πόλεμος σε μιαν αποθήκη, όλη την εβδομάδα μας χτυπούσανε τα βομβαρδιστικά, πουθενά καταφύγιο, κατεβαίναμε στο

υπόγειο της αποθήκης, όλα τα ρούχα των τραυματισμένων και των σκοτωμένων εκεί τα φυλάγανε, δεν άντεχες την αποφορά, δε θέλανε να κατεβούνε οι περισσότεροι. Εκεί μάθαμε πως στο Στρατό δίνουνε άδειες, δεν καταλαβαίναμε τι άδειες, τελείωσε ο πόλεμος; Ξαφνιασμένοι κι οι αξιωματικοί, αρκετοί φύγανε, τους χάσαμε, από λοχαγούς και πάνω. Μας ήρθε ειδοποίηση και μας ότι ξεκινά η τελευταία αμαξοστοιχία και να μεταφέρουμε τους τραυματίες, φεύγει σε 4 ώρες, άρχισε η μεταφορά σε φορεία, με στρώματα, ο ένας με τον άλλον πιασμένοι όσοι μπορούσαν να σταθούνε, τρέχανε κούτσα κούτσα. Και βομβαρδισμοί αδιάκοπα, ούτε σειρήνες πια δε λειτουργούσανε, μας ρίχνανε κι όποιος γλιτώσει, νύχτωσε καλά κι ύστερα ξεκίνησε ο συρμός.

Στους μεγαλύτερους σταθμούς πάλι μας βομβαρδίζανε, στο Λ. καήκανε δυο βαγόνια με αδειούχους, ήτανε γεροί αυτοί, δεν ήτανε τραυματίες, 3-4 μόνο σκοτωθήκανε μα και ποιος έβλεπε; Καθένας τη ζωή του... Είχα κι εγώ την αδελφή μου βαριά με τύφο, από κοντά της δεν κουνήθηκά, την είχαμε σ' ένα πάπλωμα, χάμω.

Στη γέφυρα της Παπαδιάς μάς είπανε πως η γερμανική αεροπορία τη χτύπησε από χαμηλά δε βαστά, όλα τ' αεροπλάνα που μας βομβαρδίζουνε είναι τώρα γερμανικά, είχε κηρυχτεί ο πόλεμος, αλλά οι σιδηροδρομικοί δεν μας είπανε και πολλά, κάναν απόφαση, περάσαμε.

Στην Αθήνα φτάσαμε στις 3 το πρωί, σκοτάδι, στο σταθμό ήτανε 3-4 του Ερυθρού, δε μας πηγαίνανε στο Νοσοκομείο εμάς, η αδελφή μου μισολιπόθυμη κι έτρεμε, φώναξα, έκλαψα, σαν έφεξε μας πήρανε και τις δυο. Μας ρωτούνε όλοι: «Το μέτωπο βαστά;» «Πού είναι τώρα το μέτωπο, πού χτυπιούνται;» Εμείς μιλιά. Πότε πότε ακούγαμε βόμβο αεροπλάνα, μα είχανε από τότε φαίνεται συμφωνία να μη βομβαρδίσουν την Αθήνα, οι Αθηναίοι ξένοιαστοι, «εδώ έχουνε άλλο Θεό...» λέει ένας τραυματίας, εμείς ρωτούσαμε για υπόγειο να κατέβουμε.

Στο Νοσοκομείο δε μ' αφήνουνε να μείνω, έμεινα με το ζόρι, δεν είχα κοιμηθεί 10 μερόνυχτα, ούτε φαΐ δε βάλαμε στο στόμα μας, πρώτη φορά βλέπω κι εγώ με τα μάτια μου πώς οι ανώτεροι

μας κάνουνε πέρα, δε βρίσκομε βοήθεια ούτε και συμβουλή, κρυφά μου φέρνει το προσωπικό καμιά μερίδα ψωμί, καμιά σούπα.

Μπήκαν κι οι Γερμανοί, τι μέρα ήτανε δε θυμάμαι, κλείσανε όλα: καταστήματα, σπίτια. Κι ο ραδιοφωνικός σταθμός μιλά γερμανικά. Η πίκρα μας, η πίκρα των τραυματιών αβάσταχτη, δε θυμάται τίποτα, ο νους μας είχε σκοτεινιάσει, θυμάμαι πως τρώγαμε για μεσημέρι, τρώγαμε φάβα, έτσι απόμεινε, δεν έφαγε κανείς. Στις 2 μέρες εξάλλου περιορίστηκε με απόφαση της Διεύθυνσης η μερίδα των ασθενών, οι αποθήκες του Ερυθρού Σταυρού γεμάτες, αλλά εθελοντικά περιορίσανε το διαιτολόγιο. Και το προσωπικό μόνο ελιές, λίγο ψωμί. Αμέσως, απ' τις πρώτες μέρες άρχισε για μας η πείνα. Μας ήρθαν και δυο κυρίες αδελφές με βαθμό, μας συμβουλέψανε να δεχτούμε να υπηρετήσουμε σε Γερμανικό Νοσοκομείο, «...έχουνε κι αυτοί ανάγκες...» εγώ δεν το σήκωσα: «Γιατί όχι τους δικούς μας, δεν έχομε τόσους δικούς μας να υπηρετήσουμε;» Γι' αυτό με κακοχαρακτηρίσανε. Ωστόσο οι Γερμανοί φέρανε δικές τους αδελφές μέσα σε μια βδομάδα, να οι κυρίες, λείψανε κι αυτές, μας είπανε οι Γερμανοί «να βρήτε μέσον να γυρίστε στην πατρίδα, στην επαρχία σας».

Μαζευτήκαμε καμπόσοι απ' την περιφέρειά μας και ξεκινήσαμε, κάναμε μέρες με διάφορα μέσα: κάρα, ποδαρόδρομο, κάτι αυτοκίνητα σαραβάλα, κανένα μουλάρι για την αδελφή μου. Μέσα στην πολιτεία μας δεν είχε απομείνει τίποτα, το σπίτι μας ερείπιο. Οι 3 αδελφοί μου ήτανε στο Μέτωπο, γυρίσανε κι οι 3, γλιτώσανε, οι γονείς μάς περιμένανε στο χωριό. Εκείνο το καλοκαίρι συναντηθήκαμε όλοι, κλαίγανε, απ' τη χαρά μάς δίναν ευχές οι γονείς, μας περιποιηθήκανε... Φάγαμε ψωμί σιταρένιο, κρέας. Από κει και πέρα να ιδούμε, το χειμώνα τι γίνεται;

Πλησιάζει ο χειμώνας, παρουσιάζονται οι «λεγεωνάριοι», φορούνε ιταλικιά στολή, τους ταΐζουν, στηρίζονται στους Βλάχους, τάχα ζητούν αυτονομία. Καλέσαν και το σόι μας, βαστούμε και μεις από Βλάχους. Κάνουνε συγκεντρώσεις σε πλατείες, σ' αίθουσες αρχίζουνε με το καλό, φτάνουνε και σε φοβέρες αν δε γραφτούμε. Ο πατέρας τούς το 'κοψε. «Θα τα πληρώσουνε οι γιοι σου

κι οι κόρες σου», έτσι του είπανε. Κατά τον Οκτώβριο λάβαμε τα πρώτα μηνύματα, μας μηνά η Οργάνωση ν' αντισταθούμε όπως μπορούμε, με κάθε θυσία στην τρομοκρατία. Και πραγματικά κυνηγούνε τον κόσμο οι λεγεωνάριοι, κατακλύβουνε τα χωριά.

Σαν Ερυθροσταυρίτισσα εγώ κι άλλες κοπέλες οργανωθήκαμε πρώτα πρώτα για περίθαλψη των εφέδρων Κρητικών που δεν τους αφήσανε να γυρίσουνε στην Κρήτη, τους είχανε σε στρατόπεδο. Τότε με πιάσαν και μένα, με βάλανε σε στρατόπεδο, με βάλανε στο αναρρωτήριο σαν αδελφή, δηλαδή 2 θάλαμοι στα γκαράζ της Αεροπορικής Βάσης, πολύ αρρώστια είχε πέσει και βρόμα, το συσσίτιο μελιτζάνες, πατάτες με τα φλύδια και 40 δράμια «πανιότα» εκείνο το ψωμί σαν άχερο. Είχαμε όμως καλούς Ιταλούς γιατρούς, ένας μάλιστα τι δε έκανε για να μας ελαφρύνει τη θέση μας, να εξοικονομήσει κανένα ρούχο: «Άντε τούτο δίαιτα», «τούτο φανέλα», κάνανε στους αδύνατους ένεση αυγό.

Μας έτρωγε κι η ψείρα. Δεν είχανε τότε γιατρικό. Μερικοί κάνανε πληγές απ' την ψείρα καθώς κι απ' την ψώρα, ύστερα οι πληγές καταλήγανε σε σταφυλόκοκκο, κακοφορμίζανε. Ήρθανε ύστερα οι Ακροναυπλιώτες στο στρατόπεδο, εκεί να ιδείς, βγάλανε μια επιτροπή, τους αναγνωρίσανε, φωνάζανε κι εμάς τις νοσοκόμες. Είδες αλλάζανε τα πράματα, δούλέψανε και μαυραγορίτες και ποινικοί, καθαριστήκαμε, όλος ο άδειος χώρος το ξερό χώμα που ήτανε πέτρα σκάφτηκε, καλλιεργήσαμε ζαρζαβατικά της εποχής. Μας φέρνανε κι απέξω πια ταχτικά σαπούνι κι ό,τι μπορούσανε, το Πάσχα του 42 φέρανε δώρα, ψήσαμε 40 αρνιά. Είχαμε και μουσικά όργανα. Εκείνη την εποχή το 'σκασε κάποιος Κρητικός, μετά το προσκλητήριο μας αφήνανε και κυκλοφορούσαμε, τότε το 'σκασε. Πέρασε ανάμεσα σε διπλοσκοπούς, έγινε μεγάλο κακό την άλλη μέρα πήρανε 10 στην τύχη από κάθε θάλαμο, τους μαστιγώσανε. Πρώτη φορά μας μαστιγώνανε. Με δερμάτινα μαστίγια, δυο στρατιώτες μια ο ένας μια ο άλλος, χτυπούνε... Ακούμε στριγγλιές. Ο γιατρός μας ήτανε λυπημένος πολύ. Κρυφά μας είπε «πως οι κομμουνιστές κρατούμενοι διαλέξανε τους πιο γέρους μοναχοί τους, σταθήκανε σαν αγάλματα».

Τον τρίτο χρόνο του πολέμου, χειμώνας, ήρθε διαταγή να με σηκώσουν, κάτι πήρε τ' αυτί μου. Είχαν ειδοποιηθεί κι άλλοι 60, τους είπαν να ετοιμάσουν και τα ρούχα τους, εμένα τίποτα. Όπου πρωί πρωί με ξυπνά ο γιατρός, εκείνος ο καλός: «Μη φανείς πως το ξέρεις αλλά θα σε σηκώσουν απόψε», όπως κι έγινε, μας πήραν το βράδυ, τυλίχτηκα με τις κουβέρτες μου, κρύο πολύ. «Να τη φροντίσετε» είπε ο γιατρός στο μπριγκαντιέρη που με συνόδευε. Το τρένο που μας βάλαν ήταν έξω απ' το σταθμό, γύρω γύρω πολυβόλα. Με άφησε ο συνοδός να τηλεφωνήσω στον αδελφό μου. Μέσα στη νύχτα έρχεται ο μπριγκαντιέρης και μου λέει πως «μια κοπέλα γυρίζει εδώ έξω απ' το τρένο, μήπως είναι δική σου;» Ήταν πράγματι, με τράβηξε παραέξω, ήταν η αδερφή μου, την έφερε στο βαγόνι, φιληθήκαμε, μας έκλεισε μέσα «πού σε πάνε;» «δεν ξέρω πού». Δεν έμεινε όμως καθόλου, τρέχει και φέρει πράγματα, σε μισή ώρα έρχονται με τον αδελφό μου, φέρνουνε χρήματα, ένα δέμα ρούχα και 2 καρβέλια ζυμωτά, σπάνιο πράμα.

Ξεκινήσαμε την άλλη μέρα. Οι άλλοι πηγαίνανε όμηροι. Μ' αυτούς ήταν κι ένας αρχιμανδρίτης δεμένος. Όπου σταματούσε το τρένο οι στρατιώτες της φρουράς πλησιάζανε και ρωτούσανε για τον παπά και για μένα, γιατί μας πιάσανε. Στην Αθήνα μάς πήγαν στου Αβέρωφ.

Εκεί στο πάνω πάτωμα είχαν τους Γερμανο-κρατούμενους, στο μεσαίο τους Ιταλο-κρατούμενους, στο υπόγειο είμαστε εμείς. Οι ποινικοί κυκλοφορούσανε παντού, αυτούς είχανε βοηθούς, με περιλάβανε αμέσως κι αμέσως μου φάγανε τα δυο ψωμιά.

Εδώ δεν ήτανε σαν το στρατόπεδο, καθένας βαστούσε για τον εαυτό του ό,τι του φέρνανε απέξω, δε ρωτούσε κανείς τον άλλον «έχεις να φας;» φέρναν συσσίτιο γυφτοφάσουλα και πλιγούρι άθλιο. Εγώ είπα να φροντίσουμε να μοιράζουμε κάτι απ' τα προσωπικά μας εφόδια, έβαλα όσα είχα στο ρεφενέ, με στείλανε στην απομόνωση. Είχαμε πολλές που καταδίνανε τις άλλες. Όταν γίνανε τα συλλαλητήρια της Αθήνας, ήρθε κόσμος δικός μας, πολιτικοί κρατούμενοι, άλλαξε η κατάσταση. Συνεννοήθηκα και με τους απέξω τότε. Ειδοποίησα και τους δκούς μου. Αυτοί με

είχαν για χαμένη, όσοι ξεκινήσανε μαζί μου απ' το στρατόπεδο για την ομηρία τορπιλιστήκανε, κανείς δε γλίτωσε.

Ύστερα μου ήρθε κλήση για Στρατοδικείο. Δεν μπορούσα ούτε δικηγόρο να βρω, ούτε μάρτυρα. Με βάλαν στην κλούβα και με πήγαν. Εκεί αντίκρυσαν την αδελφή μου, από μακριά χαιρετηθήκαμε. Φοβήθηκα και για κείνην, αλλά και χάρηκα. Με κατηγορούσανε για πολιτική δουλειά, στο στρατόπεδο στη Λ. Οι στρατοδίκες Ιταλοί, μάρτυρες για υπεράσπιση κανένας. Διορίστηκε συνήγορος Ιταλός. Όταν απαγγέλθηκε η καταδίκη μου –3 χρόνια– δεν την κατάλαβα. Με πήγαν πάλι αμέσως πίσω, δεν είδα την αδελφή μου. Εκείνη, μου είπαν ότι απαλλάχτηκε. Με κράτησαν 3 μήνες φυλακή εδώ κι άλλους 18 με ξαναπήγαν στο στρατόπεδο. Για τη μεταφορά μου εκεί φρόντισαν οι δικοί μου. Με συνόδεψε ένας ηλικιωμένος λοχίας, σε ιδιαίτερο βαγόνι, μου φερθήκανε πολύ καλά. «Η κρατούμενη πώς είναι;» ρωτούσανε, το τρένο ήταν γεμάτο αδειούχους, φέρνανε πάστα σούπα, τους αρέσει πολύ, μου φέρνανε μεσημέρι βράδυ. Μόνο στο κρατητήριο σα φτάσαμε στη Λ. εκεί φοβήθηκα, ήταν ένας κιτρινιάρης γραφιάς, δεν ήθελε να βγει για να με βάλουνε μέσα μοναχή, μα οι άλλοι τον βγάλανε και με κλείσανε, φύλαγε σκοπός απέξω. Την άλλη μέρα με πήγαν στο Στρατόπεδο.

Τότε είχα πάθει ψώρα, ο καινούριος γιατρός πολύ κακός, μ' έβαλε σε διπλή απομόνωση. Έγινε και μια φασαρία με δυο χαφιέδες κρατούμενους μαυραγορίτες, είχαν κλέψει ντομάτα και λάστιχα, πήγαν να κατηγορήσουν εμάς, τους δείραν οι δικοί μας στο συσσίτιο πάνω, τους αφήσαμε απομονωμένους λοιπόν, έγινε δεύτερη φορά μαστίγωμα. Ήταν πιο άγριο απ' το πρώτο. Μας είχαν σε παράταξη και βλέπαμε. Ξεκόβω και τρέχω μια στιγμή, φωνάζω του στρατοπεδάρχη «έτσι κάναμε τους δικούς σας αιχμαλώτους; Είμαι του Ερυθρού Σταυρού, πώς δέρνετε;» Με πήγαν πάλι απομόνωση.

Έπειτα μας μετέφεραν στο Χαϊδάρι. Πάλι τρένο, πάλι συνοδεία, μα όλοι μαζί. Όταν μαθεύτηκε μάλιστα πως σηκώνουν τους κρατούμενους, έγινε συναγερμός στον κόσμο, πώς να μας βοηθήσουν δεν ξέρανε, φέρανε κάρα ολόκληρα φρούτα, ρούχα, ό,τι μπορούσανε.

Στο Χαϊδάρι βρήκαμε πολλούς συντρόφους. Ήταν κι άλλες 4 γυναίκες, 2 Κρητικές πατριώτισσες και 2 πόρνες μαυραγορίτισσες. Εκεί σε 2 μήνες μάθαμε τη συνθηκολόγηση των Ιταλών. Εκείνη τη μέρα μας φωνάζουνε οι φρουροί «αδέλφια, είμαστε αδέλφια», κερνούσανε τσιγάρα. Ιταλοί αυτοί. Πλησιάσαν οι δικοί μας το Στρατοπεδάρχη, αυτός ζήτησε λεπτά για να μας ανοίξει τη νύχτα να δραπετεύσουμε. Τι ποσόν μαζεύτηκε δεν έμαθα, μας φάνηκε ατελείωτη εκείνη δα η μέρα, σα βράδιασε ακούμε χτύπους και φασαρία στην πύλη, ρίξανε οι σκοποί στα τυφλά, ήταν βαλτοί άραγε και μας πουλήσανε, τους έπιασε φόβος, ποιος ξέρει; Εκείνη την ώρα, νύχτα μπήκανε μέσα οι Γερμανοί, αποπλίσανε τους Ιταλούς, μάλιστα τους γδύσανε και μας κλείσανε απομόνωση εμάς. Έπειτα τις γυναίκες μάς στείλαν πάλι στου Αβέρωφ. Και κει στην αρχή απομόνωση. Και κει παραλάβανε όλη τη φυλακή Γερμανοί. Δεν ήβρανε όμως φακέλους, τους κάψανε πριν φύγουνε οι Ιταλοί. Μας φωνάζανε, μας παίρνανε στοιχεία. Είπα πως ήμουνα δικασμένη για μαύρη αγορά. Σε λίγο καιρό, πάλι με τη δικαιολογία αυτή, φροντίσανε πάλι κάτι συγγενείς μου, πληρώσανε, βγήκα.

Βρήκα και τα 2 αδέλφια μου στην Αθήνα, γιατί τους στριμώξαν στην επαρχία. Μεσ στις μικρές πολιτείες όλα είναι πιο δύσκολα. Δε βρίσκεις και δουλειά. Εδώ έπιασα δουλειά σε ιατρείο.

Τέλος, ήρθε η πολυπόθητη εντολή να μας προωθήσουν στο βουνό, ετοιμάστηκε μεγάλη αποστολή με γιατρούς και αδελφές. Καθένας ήξερε μόνο άλλους δυο, μας ορίσανε μέρα να συναντηθούμε στο Σταθμό. Είχαμε πάρει και όσα εφόδια μπορούσαμε γιατρικά, επιδέσμους. Οι σιδηροδρομικοί της οργάνωσης είχαν την ευθύνη, θα κατεβαίναμε κατά τμήματα σε διάφορους σταθμούς. Το πρώτο τμήμα κατέβηκε καλά, στο δεύτερο έγινε ανωμαλία, στέλνουν σήμα στο άλλο να μην κατεβούνε. Είχανε περίφημη συνεννόηση. Κατεβήκαμε τότε όλοι σε άλλον σταθμό, έτσι το κρίνανε καλό.

Από κει πεζοπορία φτάσαμε τα πρώτα δικά μας φυλάκια, στην πλαγιά του βουνού. Άμα ξημέρωσε βρεθήκαμε σε χωριό ελεύ-

θερο. Είχαμε και πείνες. Αφήσαμε τα πιο πολλά μας πράματα στο τρένο, μετά την ανωμαλία για πιο εύκολα. Μερικοί βαστούσαν από κείνα τα κατοχικά χρήματα, πήγανε ν' αγοράσουν τίποτα να φάμε, τους είπαν «εδώ δεν πουλούμε τίποτα, όλα γίνονται διανομή». Εκεί που περιμέναμε μαζεμένοι, αρχίσαμε τραγουδούσαμε τραγούδια δικά μας, μάλιστα μερικά παιδιά, όπου σε λίγο μας φέρανε απ' το δικό τους μερίδιο οι γυναίκες αυγά βρασμένα και τυριά. Ύστερα πριν βραδιάσει, πιάσαμε πάλι ένα μονοπάτι δίπλα σε χείμαρρο, τραβήξαμε προς άλλο χωριό. Συναντήσαμε θυμούμαι μια φάλαγγα 50 μουλάρια και πλέον, κουβαλούσανε λάδι και στάρι για τα ορεινά. Εκτός απ' το βάδισμα δεν άκουγες μιλιά. Και τα ζώα θαρρείς περπατούσανε στα νύχια. Ξαφνικά σ' ένα ίσωμα πετάχτηκε κάποιος μπροστά μας. Ακούσαμε κι ένα σφύριγμα και παρέλαβε άλλος οδηγός. Ο πρώτος μας χάθηκε, λόγο δεν είπε. Πάλι το πρωί φτάσαμε σ' ελεύθερη περιοχή. Καθίσαμε στην αγορά, χαζεύαμε τους Ελασίτες με στολή. Μερικοί δακρύσαμε κρυφά. Πήγαμε δροσιστήκαμε στη βρύση. Κουβεντιάζαμε. Μόλις είχαν δώσει και τη μάχη της σοδιάς στην περιφέρεια εκείνη πήραν κι έπαινο, κινητοποιήσανε τις γυναίκες σε οχτώ καμποχώρια, λίγοι διαθέσιμοι αντάρτες, ιππικό και άλλοι φρουρούσανε, κι απ' αυτούς όσοι ξέρανε πιάσανε κι εκείνοι κόσα και θερίζανε, 4 μερόνυχτα θερίζανε, πρώτα ένα τμήμα χωράφια, έπειτα παρακεί, αναλόγως το μέρος, να μην είναι περαστικό, τελευταία τα πιο κοντινά φανερά, είδηση δεν πήρανε οι Γερμανοί, κανένας δεν πρόδωσε, δίχως να βροντήξει τουφέκι εκείνη τη χρονιά πήρανε όλη τη συγκομιδή και τη μοιράσανε: 1/4 νοικοκυραίοι, 3/4 το αντάρτικο. Τα μάθαμε και μεις αυτά πρώτη φορά εκεί.

Μετά κάμποσες μέρες από χωριό σε χωριό φτάσαμε στην έδρα μας, ένα χωριό ψηλό, με πολλά νερά. Είχαν κιόλα Νοσοκομείο πρόχειρο σ' ένα δίπατο σπίτι, έπειτα οργανώσαμε χειρουργείο, παθολογικό, 2 αδελφές και μεις άλλες 2 γίναμε τέσσερις.

Οργανώσαμε και την ψυχαγωγία, βρέθηκε ως και Καραγκιοζοπαίχτης που έπαιξε για τους τραυματές και για τα παιδιά. Μετά τις σοβαρές μάχες πάνω στη σιδηροδρομική γραμμή χτυπιούντανε

κάθε νύχτα, κάθε νύχτα αιφνιδιασμοί και μάχες πολύωρες, φέρνανε σ' εμάς τους τραυματίες, πρώτα φτάνανε όσοι περπατούσανε, ύστερα φέρνανε τους βαριά τραυματισμένους 3-4 μερόνυχτα σηκωτούς, από κορφές και μονοπάτια με την αργή συγκοινωνία είχαμε αρκετά κρούσματα γάγγραινα. Στις εγχειρήσεις που έκανε νύχτα ο χειρουργός, κρεμούσαμε καντήλια με λάδι γύρω γύρω καμιά δεκαριά και το λάδι μετρημένο... Τα εργαλεία τα βράζαμε σε καζάνι που έβραζε με κούτσουρα, κοπήκανε ποδάρια, χέρια με πριόνι που κόβουν ξύλα, βρασμένο κι αυτό. Έναν, θυμούμαι, που πέθανε μες στα χέρια μας, ένας λεβέντης και μας έλεγε: «Περιμένετε ν' ακούσετε τη μάχη που δώσαμε και πώς τραυματίστηκα...» ήρθε όλο το χωριό άμα τον θάψαμε, ο παπάς μετά που τον έψαλε τον έκλαψε κι ο ίδιος, τον έλεγε ζωντανό γίγαντα.

Στα μέρη τούτα ξαναήρθαμε στο 2ο αντάρτικο.

Μετά τόσες περιπέτειες με Ιταλούς και Γερμανούς, τώρα μας βγάλαν στο κλαρί τρομοκράτες δεξιοί και πρώην σύμμαχοί μας, ήρθε πάλι ώρα, είμαστε πέντε απ' την οικογένειά μας καταζητούμενοι και κρατούμενοι.

24. Τι δύναμη κάνει ο απελπισμένος

ΜΙΑ ΜΙΑ ΚΟΠΕΛΑ ΣΤΟ ΟΝΟΜΑ ΤΟΥ ΑΡΡΑΒΩΝΙΑΣΤΙΚΟΥ ΤΗΣ

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥΤΗ άρχισε στο προαύλιο κάποιου νοσοκομείου της Αθήνας: Ένας ανάπηρος με μπαστούνι περπατά με πολύ κόπο, τον βοηθά η κοπέλα. Ένας χωροφύλακας τους συνοδεύει. Μια στιγμή ο ανάπηρος σωριάζεται, η κοπέλα δε μπορεί να τον σηκώσει, κάνει να τρέξει για ταξί, ο χωροφύλακας δεν επιτρέπει ταξί. Σταματούνε περαστικοί, ρωτούνε, ο χωροφύλακας αγριεύει. Μια γυναίκα του φωνάζει: «Τ' είσαι σύ, ο Χάρος είσαι;» Πάει κάποιος μέσα στους γιατρούς, περνά πολλή ώρα, έρχεται ασθενοφόρο. Ρωτήσαμε την κατάχλωμη κοπέλα και μάθαμε πως ο ανάπηρος είναι τραυματίας της Αντίστασης. Τώρα είναι πολιτικός κρατούμενος.

Τώρα τρέχει εκείνη για να του γίνει θεραπεία: «...να τον βλέπατε στο βουνό, δεν πατούσε στη γης, πετούσε...» Έχει κι αδελφό καπετάνιο του ΕΛΑΣ –σκοτώθηκε.

Θέλουμε να μάθουμε περισσότερα:

Δε λάβαμε καιρό να πούμε πολλά δικά μας. Σ' άλλη συνάντηση, επειδή επιμείναμε, είπε τη δική της ιστορία προς χάριν του κρατουμένου, όπως στο ράδιο λένε ένα τραγούδι στ' όνομα κάποιου ξενιτεμένου, έτσι συνεννοηθήκαμε.

ΕΙΜΑΣΤΕ 5 ΠΑΙΔΙΑ, εγώ μοναχή κόρη. Τον έναν αδελφό μας τον στείλαμε να σπουδάσει στην κωμόπολη να δουλεύει σ' ενός θείου μας το μαγαζί και να πηγαίνει σε νυχτερινό, έτσι μας είχε τάξει ο θείος και θα τον ταΐζει, χωρίς μιστό, άλλα όμως έταξε άλλα έκανε, δεν τον άφηνε να πάει σχολείο, τέλος τον έδιωξε Όμως εκείνος στα 7 χρόνια τούτα κάτι πήρε είδηση, ξύπνησε, με την Κατοχή μάς ήρθε στο χωριό, κάθησε λίγο, ύστερα τον χάσαμε. Μας είπε πως πάει να βρει «δουλειά». Ύστερα μας ήρθε ντυμένος αντάρτης με το δίκοχο και όπλο στην πλάτη. Το κάτω πάτωμα του σπιτιού

μας το κάνανε γραφεία του ΕΑΜ, ήτανε τριώροφο.

Εγώ ήμουνα 13 χρονώ, είχα όρεξη και για ό,τι γινότανε αν δεν με διώχνανε δεν ξεμάκραινα. Ύστερα μια μέρα μου δώσανε σημείωμα για τη χώρα, 7-8 ώρες δρόμο, ανήφορος και κατήφορος, αλλού έλατα και κέδρα δάση, αλλού το μέρος σπανό. Μου είπαν «αν σε σταματήσουνε θα 'χεις το χαρτάκι –ψιλό λαδόχαρτο– στο στόμα, στο μάγουλο, αν σε χτυπήσουν θα το καταπιείς», Πήγα, ήρθα καλά μα η μητέρα μας τρελάθηκε, δυόμισι μέρες έλειψα λοιπόν, ύστερα ξεκινούσαμε μαζί, ξεκινούσαμε δήθεν για τα χτήματα, είχαμε χωράφια ορεινά τριφύλλι, πατάτα, ολόκληρο δάσος δικό μας, καστανιές. Ο ένας αδερφός μου ήταν βαρελάς, ξεκινούσαμε και πουλούσαμε βαρελάκια, βεδούρια, τυροβάρελα, καρδάρες, δε μας πείραζε κανείς. Κοιμόμαστε όπου είχαμε γνωριμίες, μας ταΐζανε στις στάνες, έρευνα δε μας κάνανε. Στα μέρη μας εμείς είχαμε τον αέρα, αριά και πού να ιδούμε Γερμανό και χωροφύλακα ή τσολιά. Τα σημειώματα τα 'χαμε κρυμμένα στην ένωση του βαρελιού, στο φούντωμα που λένε. Ούτε και πεινάσαμε όπως άλλα μέρη, κείνο το αραποσίτι, το κρομμύδι που ξέραμε από πριν, το γάλα, το τυρί δεν έλειψε.

Πως φύγαν οι Γερμανοί το μάθαμε στο χωριό από μήνυμα που έφερε κάποιος αντάρτης περαστικός. Ο αδελφός μου έλειπε όλον τον καιρό, διοικούσε μονάδα του ΕΛΑΣ, δεν ήταν εύκολη η επικοινωνία. Είχαμε μάθει μόνο πως ήταν στη μάχη –στη μάχη της Ναυπάκτου– τότε που χτυπήσαν κι απ' τη θάλασσα οι Γερμανοί, κρατήσαν οι δικοί μας πολιορκημένοι 4 μέρες στο σχολειό. Τους προδώσανε δυο, ξέφυγε ο δικός μας με τους άνδρες του, μα πιάσανε τότε οι Γερμανοί και κρεμάσανε απ' τους κατοίκους 10. Μετά την απελευθέρωση που κατεβήκαμε στη Χώρα, μου 'δειξε ο άλλος αδελφός «να βλέπεις τις θελιές, Αστέρω, στα πλατάνια» ήταν ακόμα κρεμασμένες.

Εκείνες τις πρώτες μέρες της απελευθέρωσης ήρθαν αντάρτες πολλοί στο χωριό. Στήσαν χορό στην πλατεία, χορεύαμε όλοι, κερνούσαμε τζάμπα ούζο, κρασί, ψητά, τα δυο μαγαζιά. Είπαμε πως είχαν τελειώσει τα βάσανε, είμαστε λεύτεροι...

Έπειτα έγινε η Βάρκιζα κι η συμφωνία για τον αφοπλισμό. Εμείς έπειτα τα μαθαίναμε. Θυμάμαι πως φανερώθηκε τότε ο αδελφός μου, βράδυ στο χωριό, πολύ αγριεμένος μ' άλλους 15. Πρώτη εγώ τον είδα και πετάχτηκα. «Τι γίνεται;» τον ρώτησα και μου λέει «τράβα στο σπίτι, έρχομαι και μη ρωτάς, είσαι μικρή». Δεν ήρθε όμως στο σπίτι. Δεν είχε παραδώσει τον οπλισμό του, όπως διατάχτηκε, αυτό μάθαμε ύστερα. Έγινε παράνομος. Αρχίσανε τα καινούρια βάσανα. Ήρθαν οι εθνοφύλακες, πιάσαν τη μητέρα, τη δείρανε σκληρά να μαρτυρήσει τον κρυψώνα του αδελφού μου και όπλα που τάχα κρύβαμε. Πιάσαν και μένα –κείνη τη φορά δε με δείρανε– μας πήρανε και ρούχα του σπιτιού αρκετά. Στο ισόγειο που το 'χαμε γραφείο, βρήκανε κάτι σφαίρες, ξαναρχίζουν την έρευνα, μπαούλα, ντουλάπια, με σέρναν από κοντά. Εκεί που ξεμάκρυναν ένας περνούσε όξω απ' την αυλή, «αλτ» φωνάζουνε, «αλτ τους φάγαμε...» φωνάζει κι αυτός, αυτός ήτανε ο αδελφός μας. Είχε σουρουπώσει, δεν τον γνωρίσανε, με το λεπτό που κέρδισε φτάνει στο μαγαζί, σηκώνονται όλοι όρθιοι, τον κρύβουν, αυτός σκύβει, περνά, πέφταν πίσω του σφαίρες, ως 100 άτομα κλειστήκαν μέσα, βγαίνει εκείνος σ' ένα παράθυρο, πηδά, πήδησε ως 8 μέτρα ύψος, ήταν στην κατηφοριά το καφενείο, ξαφανίστηκε. Ξοπίσω πιάναν τον έναν, τον άλλον «δεν ξέρομε», «δε γνωρίζομε». Πέρασε καιρός, την άνοιξη που πηγαίναμε και ποτίζαμε φανερώθηκε σ' ένα χτήμα δικό μας κοντά στο δάσος, έλατα, καστανιές, ήρθαν ρεματιά ρεματιά, φτάσαν σε μια πέτρα πλατιά, εμείς κοιμόμαστε κάτω από μια μηλιά, σφύριξαν! Ήτανε τρεις, ακούω εγώ, τρόμαξα. Κι οι δυο γίδες που είχαμε δεμένες φρενιάσανε, «εγώ είμαι ο Δημήτρης, μη φοβηθείτε», μας φώναξε. Πεταχτήκαμε απ' τα ρούχα, κλαίγαμε, αρμέξαμε τις γίδες, τους φέραμε μπομπότα, οι μασέλες τους δεν ανοίγανε απ' την πείνα, για τροφήμα είχαν έρθει. Λοιπόν συνεννοηθήκαμε πού θα κρυφτούνε σ' ένα ισωματάκι συνέχεια με τα έλατα, σκάψανε λίγο, ισιώσαμε και μεις τα χαλίκια χάμω, από πάνω βράχος, εκεί κάνανε γιατάκι, ένα μήνα τους έφερνα κρέας, πίτες, ό,τι μπορούσαμε, δυναμώσανε, χαθήκανε. Φοβηθήκαμε και κάποιον ξάδερφό μας που είχε κάνει

χωροφύλακας. Μια νύχτα τους πήγα τρόφιμα σ' ένα σακί, σφύριξα, ξανασφύριξα το συνθηματικό, μα δε φανήκανε. Από τότε, πες πως έγινε η αρχή, ανακατώθηκα κι εγώ για να βοηθήσω τον αδελφό μας.

Ύστερα πάλι μας παρουσιάστηκε στο σπίτι. Τρομάξαμε. Το σπίτι ψηλό και ο τελευταίος όροφος μισοτελειωμένος είχε κάποιο χώρισμα για να 'χει επικοινωνία και με το από κάτω. Εκεί από χρόνια το 'χαμε και σαν αποθήκη, σε μια πλευρά ήτανε μια κασόνα, έπαιρνε 2.000 οκάδες γέννημα, του την κάναμε κρεβάτι. Και πάλι ανάμεσα στο πάτωμα, κάτω απ' την κασόνα και το ταβάνι από κάτω του είχαμε κι άλλον κρυψώνα. Κάθησε 8 μήνες εκεί. Τη νύχτα έβγαινε να πάρει λίγο τον αέρα του. Μια φορά τον είδε κάποιος, ειδοποίησε τον ξάδερφο κι ο ξάδερφος ειδοποίησε παραπάνω, φτάνει στρατός, εθνοφυλακή, ζώνουν το σπίτι, το χωριό, μας μαντρίζουν στην αυλή, ώρες ψάχνουνε, τα φέραν όλα πάνω κάτω. Με δείρανε και μένα, με σακατέψαν απ' το ξύλο με σκοινιά και υποκόπανο. Η μάνα μας αναίσθητη στην αυλή. Ο μικρός μας αδελφός δεμένος. Τέλος, ήρθαν κάτι γειτόνοι «τί ξέρουν αυτοί και τους παιδεύετε;» τους είπαν. Ακούω κι έναν με βαθμό που έλεγε «τον ίσκιο τον κάνατε άνθρωπο, ρεζίλι κάνατε το στρατό...»

Αμα φύγαν βγαίνω και φωνάζω με φωνές στο μπαλκόνι για κανέναν γιατρό για τη μάνα μας, πουθενά γιατρός. Μπαίνω μέσα, ανεβαίνω κει στο χώρισμα, κάνω ένα χτύπημα, χτυπά κι αυτός, ρωτώ «είσαι ζωντανός;» Πώς μετακίνησε την κασόνα με τα δυο του χέρια και χώθηκε από κάτω απ' την τάβλα, τι δύναμη κάνει ο απελπισμένος, ήταν με 2 χειροβομβίδες δίπλα του για να σκοτωθεί αν τον βρίσκανε. Του πήγα λίγο ούζο.

Σε λίγες μέρες, ξημέρωνε Πάσχα, κατέβηκε ολόκληρη αντάρτικη ομάδα που δεν παραδώσανε τα όπλα τους. Είμαστε αποβραδής στην εκκλησία, ως το πρωί πιάσαν τις άκριες του χωριού και την πλατεία, μιλήσανε όμορφα. Χτυπήσαν οι καμπάνες. Τότες παρουσιάστηκε κι ο δικός μας στην πλατεία, δεν τον γνωρίσανε αμέσως, ήτανε άσπρος σα χαρτί και να τρέμουνε τα πόδια του απ' το μούδιασμα, γι' αυτό μάλιστα είχε μεγάλη στενοχώρια, όλοι

όμως τον χαιρετίσανε, χαιρέτησε κι αυτός το χωριό, τον αγαπούσαν, δεν είχε πειράξει κανέναν, ύστερα φύγανε όλοι, εκείνος περπατούσε σιγά, πού άλλοτες...

Άμα ήρθαν η εθνοφυλακή, μας κλείσαν στο κρατητήριο, από κει μας σηκώσαν για εκτόπιση. Περπατώντας απ' το σπίτι μας τους παρακαλούσα να μ' αφήσουν ν' ανέβω για κανένα ρούχο, δε μ' αφήσαν κι ήταν οι πόρτες όλες του σπιτιού μας ανοιχτές, κομματιασμένες, μέσα ολόκληρο νοικοκυριό, έκλαψα. Περνούσαμε χωριά και περίμεναν οι αντίθετοι να μας δούνε μέσα στην κλούβα, τάχα ήταν κι ο αδερφός μου πιασμένος, εγώ με τα ρούχα μου χάλια ντρεπόμουνα, σαν κοπέλα. Μας κρατήσανε φυλακή στην Αθήνα, ύστερα εκτόπιση στην Ικαρία, εκεί κάναμε 18 μήνες.

Εκεί πήραμε είδηση πως σκοτώθηκε ο αδελφός μου, μα ήταν ψέματα. Ύστερα μας αφήσανε με τα μέτρα ειρηνεύσεως, γυρίσαμε στο χωριό, πού να πάμε; Πάλι στο χωριό μάς ζόριζε η Χωροφυλακή. Με φωνάζανε κάθε τόσο, θέλανε και να με προσβάλουνε, να προσβάλουνε και το σπίτι μας. Στη βρύση μια φορά που πήγα ένας άπλωσε χέρι πάνω μου, τον κλότσησα, με χτύπησε. Κανείς δε με υπερασπίστηκε. Άλλοτες ο κόσμος είχε σέβας, δεν άφηνε να γίνει ατιμία. Έτρεξα πίσω στο σπίτι, μα όπως ήμουνα ζαλισμένη και με τα αίματα μπήκα στο μαγαζί που ήταν μαζεμένοι άντρες και χωροφύλακες και μάηδες «σεις έχετε τα όπλα, ό,τι θέλετε μας κάνετε, δε μας φυλάγετε από τίποτα, αν πάρω τα βουνά είναι δικό σας φταίξιμο».

Οι αντάρτες στο μεταξύ λέγανε «πρέπει να την πάρουμε την Αστέρω», ήμουνα πια κοπέλα. Μια νύχτα πέρασε απ' το χωριό ένα τμήμα, ήταν χειμώνας και φεγγάρι γεμάτο. Στάθηκα στο ψηλό παράθυρο, τους είδα: «Να 'ναι αυτή του καπετάνιου η αδερφή;», ρώτησε ο ένας. Μπαίνω, παίρνω ένα παλτό, φορά στρωτά παπούτσια, ούτε άρβυλα πήρα να μην ακουστώ, ούτε κουβέρτα, τους ακολούθησα. Βρίσκω τον επικεφαλής στην πλατεία, λέω ποια είμαι, «τ' αποφάσισες;» με ρώτησε, «ναι» του λέω και ξεκινήσαμε προς το βουνό. Η μητέρα είχε βγει και κείνη στο ψηλό μπαλκόνι, φώναζε. Φωνάζει και με πόνο μα και για δικαιολογία, δέρνεται.

Τραβήξαμε τον ανήφορο, ξημερωθήκαμε στ' άλλο βουνό «γύρισε να ιδείς το χωριό σου τελευταία ματιά», μου λέει ένας αντάρτης και γελούσε. Ήτανε χιονισμένα όλα, εγώ δάκρυσα, ήμουνα και ντροπαλή, όσο να 'ναι στενοχωρέθηκα. «Γιατί τελευταία;» λέει ένας άλλος, «θα ξανάρθουμε πολλές φορές, εκεί που πάμε θα βρει κόσμο καλό, ας είμαστε στα δάση...» Όπως ήταν αλήθεια, ήβρα εκεί χιλιάδες κόσμο και γιατρούς και καλλιτέχνες. Μου δώσανε και караβάνα και σ' ένα μήνα οπλισμό.

Ήταν η εποχή που μας στενέψανε, 1948. Είχανε άφθονα εφόδια και οπλισμό οι Δεξιοί, Στρατός, Μάηδες, τους εφοδιάζανε τότε πια κι Εγγλέζοι κι Αμερικάνοι. Εμείς από ράχη σε ράχη κι από νύχτα σε νύχτα, δεν μπορούσαμε να σταθούμε πουθενά. Μας λείψανε και τα τρόφιμα. Ούτε σφαχτό βρίσκαμε πουθενά, ούτε μπουκιά φαΐ. Φάγαμε τότε και μουλάρια, και γουστέρες. Στα χωριά οι Μάηδες ξεριζώνανε και τις κληματαριές, τα κηπάρια, μήπως βρούμε πράσινο φύλλο. Ξεκινήσανε τότες και ομάδες τους με τα εγγλέζικα σκυλιά. Σαν τ' άκουσα κι αυτό, πρώτη φορά φοβήθηκα, ξεράθηκε το στόμα μου, όμως δεν έλαχε να βρεθούν στο δρόμο μας. Εκείνον τον καιρό μάθαμε πως πιάστηκε κι ο αδελφός μου στην Α' περιφέρεια, τον είχαν επικηρυγμένον 40.000.000, σκοτωμένον βέβαια τον πιάσανε, του κόψαν το κεφάλι και το γυρίζανε με στρατιωτικό τζιπ στα χωριά.

Ύστερα ολοένα λιγοστεύαμε. Πολλοί φεύγανε κρυφά. Είχαμε χάσει και την εμπιστοσύνη γιατί δουλέψανε κι οι προδότες. Ολοένα και μικραίνανε τα τμήματά μας. Σ' έναν κλοιό, σε ψηλό βουνό, κόπηκε απ' τους άλλους και το δικό μου τμήμα. Ήτανε άνοιξη, Μάης μήνας. Τα δέντρα φουντωμένα, μα ποιος έβλεπε, ό,τι χορτάρι, ό,τι βλαστάρι μασιέται ψάχναμε να μασήσουμε. Σα νύχτωσε βρέθηκα ολομόναχη. Περίμενα, περίμενα, γύριζα μήπως πάλι συγκεντρωθούνε οι άλλοι, πού να φωνάξεις κιόλας; Έμεινα μοναχή μου ως 40 μέρες. Είχα ένα τόμσον αυτόματο με 300 φυσίγγια κι ένα πολυβόλο ατομικό, ένα πάτζερ, σκαμπάνια κλπ. από το τμήμα. Πώς να τα σηκώνω; Τα 'θαψα σ' ένα λάκκο, σε κάτι πρινάρια πυκνά. Πείνασα πολύ, σα γίδα μασούσα μαλακές κορφές,

γαύρο ανθισμένο. Μια μέρα θυμούμαι που έκανε βροχούλα, βγήκαν σαλιγκάρια, γέμισα τις τσέπες της χλαίνης μου, ήθελα να τα ψήσω στη χόβολη, φύλαγα ένα κουτί σπίρτα πώς και πώς. Μα για να μη φανεί αναλαμπή, λέω «αύριο πρωί θα φάω τη μαγειριά», ανέβηκα σε δέντρο έτσι το 'κανα, ήμουν πιο ήσυχη έβρισκα κλώνι κατάλληλο. Το πρωί πού τα σαλιγκάρια; Περπατήσανε και φύγανε, 2-3 μείνανε, τώρα γελάω, τότε με πιάσανε κλάματα. Μ' έπιανε ζαλάδα, έπεφτα. Μιαν άλλη φορά έπεσα πάνω σε καταυλισμό που τον είχαν εγκαταλείψει μα φοβήθηκα τα ναρκοπέδια, δεν προχώρησα. Έπειτα σε μια καλύβα μισοκαμένη βρήκα κρομμύδια και ξύδι, έκανα σαλάτα, έβαλα και γαύρους. Έπειτα σ' ένα μέρος ανοιχτό περνούσα ξένοιαστα μα μου ρίξανε από μακριά. Έπεσα χάμω, κρύφτηκα στο χορτάρι. Δεν ήξερα και πού είμαι, είδα ένα ποτάμι, αποφάσισα το βράδυ να το περάσω να κόψω ύστερα τον ανήφορο ένα βουνό αντίκρυ, έλεγα πως από κει θα ιδώ τη Θεσσαλία. Τη μέρα περνούσα ώρες πολλές μ' ένα καθρεφτάκι που είχα, έβλεπα το πρόσωπό μου σαν ξένο, το 'παιζα στον ήλιο. Είχα κι ένα πλάστη γερό που ανοίγουν φύλλο, τον ήβρα στο καλύβι με τα κρομμύδια και τον είχα κι ακουμπούσα. Το ποτάμι άμα το πέρασα, βούλιαξα, παρ' ολίγο να με πάρει, έβαλα φωνή τότε, ποιος ν' ακούσει. Πάρα κει όμως ήταν ένα ξυλένιο κρεμαστό γεφυράκι. Πρωί πρωί περάσανε 3 άνθρωποι. «Να φανερωθώ, να μη φανερωθώ;» δεν καταλάβαινα τι άνθρωποι να ήτανε. Μια πήγαινα μπρος, μια γύριζα. Χτενίστηκα μάλιστα, μα πάλι κρύφτηκα. Ξαναπερνούνε 3 άλλοι σα βράδιασε. Κάνω μια χοντρή φωνή: «Ποιοι εκεί;» αυτοί βλέπουν ένα άτομο, αποκριθήκανε μονάδα τάδε, ομάδαρχης τάδε, αντάρτες δηλαδή και με γνωρίσανε. «Βρε Αστέρω εσύ 'σαι; Δεν είμαι 'γω ο Δάσκαλος;» Πεταχτήκαν τότε και με βαστάξανε να περάσω «έχομε τίποτα;» τους ρώτησα. Μου δώσαν αλεύρι με αλάτι μια χούφτα, το τελευταίο τους. Βγάλαν και κάτι κορόμηλα. Είδαν πως δεν μπορούσα να βαδίσω. Μου λένε «κάνε κουράγιο θα βρούμε λάδι και καλαμπόκι στην τάδε σπηλιά, είχαμε κρυμμένα διάφορα». Το λέγαν αλήθεια, μα ποιος τα ξαναβρίσκει, τ' αφήνουνε; Μου είπανε να κοιμηθώ. Το μάτι μου δεν

έκλεινε είχε στεγνώσει, λοιπόν πιάσαμε βαδίζαμε την ποταμιά, όπου βλέπω στο νερό ένα πουλάκι ψόφιο σχεδόν λιωμένο και το μαδήσαμε, το μοιράσαμε κι οι 4. Παρακεί σ' ένα χωραφάκι βρεθήκανε και 8 μικρές κούκλες καλαμπόκι και το βράσαμε σ' ένα κουτί από κονσέρβα που είχαμε και πίναμε. Και βαδίζαμε σιγά σιγά. Βρεθήκαν κι άλλοι δικοί μας, γίναμε 10. Μας είπαν δυο παιδιά πως στο τάδε λειβάδι, στο βουνό έχουν αφήσει ένα μουλάρι, αγρίεψε μα είναι πολύ παχύ. Τότες ξεκινήσαμε να το πιάσουμε. Το είδαμε μα πώς να ρίξουμε τουφεκιά; Ήταν φόβος μήπως ακουστεί, εντέλει όμως ρίξαμε, το σκοτώσαμε, βγάλαν το τομάρι, τραβήξαμε ως ένα μικρό χωριό, πήραμε καζάνι και το ψήσαμε κοντά σε μια πηγή, έγινε διανομή, κάναμε διανομή και το τομάρι για τσαρούχια, καθίσαμε 3 μερόνυχτα εκεί, ξεκουραστήκαμε ώσπου φάγαμε το μουλάρι. Ξαναπήγαμε το καζάνι στο χωριό, είχε περάσει απόσπασμα, βρίσκομε μιαν εφημερίδα, τι να ιδώ; Διάλυση του δημοκρατικού στρατού. Τα 'παμε μόνο με το Δάσκαλο, «ας τα ξέρομε μόνο εμείς», έτσι συμφωνήσαμε και πιάσαμε πάλι, βαδίζαμε. Γίναμε 25. Τώρα είχανε φέρει κάτι καλαμπόκια οι καινούριοι. Βαδίζαμε, βαδίζαμε. Τελειώσανε τα δάση. Πέσαμε σε καλλιέργειες. Σ' ένα χωράφι που περάσαμε είχε πέσει βροχή και μαλάκωσε, φανήκανε τα ίχνη μας, οι Μάηδες μάς πήρανε από πίσω, μας φτάσανε σε κάτι πουρνάρια, είχαμε νυχτωθεί εκεί. Σαν έφεξε ρίχνουνε 2 χειροβομβίδες από μακριά, πώς σηκώνονται απ' το ρουμάνι τα πουλιά με μια ριζιά έτσι πεταχτήκαμε, τρέξαμε σε κάτι σύδεντρα, δρυς μεγάλες, πιάσαμε από ένας δυο σε κάθε δέντρο και δώσαμε μάχη, όλη μέρα βάσταξε η μάχη. Μα οι σφαίρες μας μετρημένες, σ' αυτούς ήρθανε δυο τμήματα ενισχύσεις, παρά κάτω ήτανε δρόμος, ήρθανε κι αυτοκίνητα, εγώ τραυματίστηκα στον ώμο, στην αρχή το τραύμα είναι γλυκό, ύστερα πονούσα, βόγγηξα, ήρθε στα δέντρα μας ο Δάσκαλος, του λέω «σκότωσέ με, να χαρείς σκότωσέ με να μη με πιάσουνε...» «Δεν μπορώ», έκανε, μα εγώ παρακαλούσα, σηκώνει το αυτόματο να μου τραβήξει τάχα, μα το τράβηξε στο κεφάλι του, έπεσε. Ύστερα μας πιάσανε. Άλλοι 6 αυτοκτονήσανε, καμπόσοι ξεφύγανε, δεν τους

είδαμε πουθενά, 4 είμαστε τραυματισμένοι, μας αφήσανε κειδά, κυνηγούσανε τους άλλους. «Σήκωσε τα χέρια» φωνάζανε και γω δεν μπορούσα. Ύστερα με γνωρίσανε πως ήμουνα γυναίκα, θέλαν να πάρουνε και τα ρούχα μου, άκουσα πολλά. «Μη μιλάς καθόλου» μου λέει ένας Μάης, με σέρνει σε μια άκρη, τον βρίζανε οι άλλοι. Λιγοθύμησα. Ύστερα με σηκώσανε ως τ' αυτοκίνητο, με ρίχνουνε μέσα, ένα τζιπ ήτανε, χάμω είχανε πεταμένα κομμένα κεφάλια, δεν τα μέτρησα ήτανε σωρός, μας περάσανε από χωριά, μας λέγανε πολλά αισχρά, μας πομπεύανε. Μόνο λίγο νερό μου 'δωσε ένας. Ύστερα με πήγανε σε νοσοκομείο, ο γιατρός πριν να κοιτάξουνε την πληγή μου θέλανε να μ' εξετάσουνε αν ήμουνα κοπέλα, όση φωνή είχα την έβγαλα, ήμουνα σαν κοκαλωμένη απ' την πείνα και τη βρόμα. «Βρομιάρα!» μου λέγανε, με κλοτσούσανε, «Στα χέρια σας είμαι, στα χέρια σας βρόμισα» τους λέω. Ήτανε κι άλλες εκεί κοπέλες απ' τ' αντάρτικο, κρατούμενες. Ύστερα κάπως πλυθήκαμε. Στο νοσοκομείο τούτο αρκετοί δικοί μας πεθάνανε, δεν τους κοιτάζανε, μάλιστα έναν τον θάψανε μισοζωντανό, τον πήραν με τους πεθαμένους, ποιος μιλούσε; Κάποιος χωριανός μας, ήτανε μορφωμένος αυτός, διερμηνέας στους Αμερικάνους τέλος με γνώρισε, δε μίλησε μα ειδοποίησε κάποιον ξάδερφό μου υπαξιωματικό, ίδια οικογένεια με κείνους στο χωριό. Αυτός ήρθε στη σκηνή μας στο Νοσοκομείο «Η Αστέρω δεν έπεσε από κλαρί, να ξέρετε είναι από σπίτι» λέει στον αξιωματικό της φρουράς «είμαι υπόλογος εγώ για την τιμή της».

Ύστερα μας φέρανε από ένα φουστάνι και ασπρόρουχα. Ύστερα μας δικάσανε, τι να δικάσουνε; Ούτε δικηγόροι, ούτε μάρτυρες. Κάθησα 10 χρόνια φυλακή.

Με τα μέτρα ειρηνεύσεως, στα 10 χρόνια με βγάλαν.

25. Γι' αυτούς να πείτε και να γράψετε,
ό,τι πούμε είναι λίγο

ΜΙΛΟΥΝΕ ΜΑΝΑ, ΓΙΟΣ ΚΑΙ ΚΟΡΗ
ΓΙΑ ΦΥΛΑΚΙΣΜΕΝΟ ΚΟΥΜΠΑΡΟ ΤΟΥΣ

[Όλα τα περιστατικά που ακολουθούν αναφέρονται στη Σάμο
από την Κατοχή μέχρι τον Εμφύλιο]

Είπε η κόρη:

ΠΕΘΑΝΕ Η ΜΑΝΑ ΤΟΥ ΜΑΝΩΛΗ, το 'μαθα ψες στο λεωφορείο, ήτανε καθισμένη μπροστά μας, μια κοπέλα μελαχρινή, κατέβηκε στον Άγιο Δημήτρη, της ξεφόρτωνε ο βοηθός του σοφέρ τη βαλίτσα, την απαντήσαν δυο χωριανές, ακούμε κλάματα σιγανά, πέθανε, λέει, η μάνα της. Έτσι πια μονομιάς της προφτάξανε το μαντάτο. Είναι λέει αδερφή του Μανώλη του Καπετάνιου του ΕΛΑΣ –γι' αυτό μου φάνηκε σα γνωστή. Και πια καθένας έλεγε το κοντό και το μακρύ του στο λεωφορείο. Ένας κιτρινιάρης θυμήθηκε πως του πήρανε τα λάδια οι αντάρτες. Άλλος πως ήταν παεμένη στην Αθήνα η αδερφή να τρέξει για το Μανώλη, 18 χρόνια κλείσανε που τον έχουνε μέσα, πήρε υπογραφές κι από αντίθετους για χάρη, απόμεινε η γριά μοναχή, καταμοναχή λέει ξεψύχησε.

Είπε η μάνα:

Ε, μοναχή και δικασμένη μάνα, δικασμένε Μανώλη, πού θα πάει το κακό αυτό; Ούλες μας περάσαμε και περάσαμε. Μα όσες έχουνε τον άνθρωπό τους φυλακή, αυτές ντρέπεσαι να τις κοιτάξεις κατά πρόσωπο, τι παρηγοριά να τους πεις; Πώς βαστάς Χριστάκι μ' τέτοια διπλή αδικία; Να πολεμούνε τον οχτρό με τ' όνομα της

πατρίδας στα χείλια και να τους έχει τώρα η πατρίδα φυλακή. Γι' αυτούς να πείτε και να γράψετε, ό,τι πούμε είναι λίγο.

Είπε ο γιος και συμπολεμιστής:

Ο Μανώλης είναι απ' τους πρώτους πατριώτες. Δεν πήρε απόφαση το σκλαβωμό του νησιού στους φασίστες επιδρομείς. Βρεθήκαμε πρώτη φορά σε μια σύσκεψη το '42. Ήτανε αντιπρόσωπος του χωριού του. Τώρα στη σύσκεψη μας έκανε μεγάλη εντύπωση ο ενθουσιασμός που μίλησε –και με τι απλό τρόπο. Λάβαμε αποφάσεις σοβαρές εκείνη τη νύχτα για τον ένοπλο αγώνα, για συνδέσεις οργανωτικές. Παρακάτω, ως 500 μέτρα παρακάτω ήταν Ιταλικός καταυλισμός, είχαν αρχίσει εκκαθαριστικές επιχειρήσεις για τρομοκράτηση της περιοχής. Μαζεύανε κι ό,τι σοδιά είχαμε μαζέψει, λάδι, κρασιά. Εμείς σε μια δίπλα τού βουνού, σ' ένα μαντρί συνεδριάζαμε, ακούαμε τις φωνές τους, μυρίζαμε τις φωτιές τους. Μετά στ' αντάρτικο πάντα ο Μανώλης μπροστά σε δουλειές επικίνδυνες καθώς και σ' αγγαρείες που δε βρίσκεις εθελοντές. Είμαστε και στην πρώτη ενέδρα, στον αμαξιτό πάνω στη στροφή πριν το Σπανό φαράγγι. Φράξαμε το δρόμο με 2 δέντρα, βουβά, χτυπήσαμε μια φάλαγγα που τραβούσε προς Κ., μας πληροφορήσανε πως μεταφέρουν πολεμοφόδια, 8 φορτηγά, εμείς μόνο με χειροβομβίδες και 5 παλιά μάνλιχερ. Χτυπήσαμε ταυτόχρονα τα 2 μπροστινά και τα 2 τελευταία, αιφνιδιαστήκανε, δεν έχουν και στόχο να ρίξουνε, δυο αυτοκίνητα παίρνουν φωτιά, ένα με παρατιμονιά πέφτει σε γκρεμό, πιάσαν θέσεις οι μεσαίοι με τον αξιωματικό τους και μας βάλανε με οπλοπολυβόλο· τους καθάρισαμε αυτούς μ' έφοδο, με ξιφολόγχη, εκεί να ιδείτε το Μανώλη, να πηδά καταπάνω τους ίδιος δαίμονας. Δυο δικά μας παιδιά τραυματιστήκανε. Μετρήσαμε καμιά δεκαπενταριά Ιταλούς νεκρούς κοντά στα καμένα φορτηγά και στα χαντάκια. Το πολυβόλο τ' αρπάξαμε και 5 αυτόματα, τα πρώτα όπλα κερδισμένα, ζηλεμένα, και κάτι μανδύες, ξαφρίσαμε άρβυλα. Τα πυρομαχικά όμως ήταν ψέματα. Μετά ψηλώσαμε προς το βουνό μεσ' απ' το ρέμα. Δεν πέ-

ρασε ώρα ήρθαν ενισχύσεις, βάλανε φωτιά σε κάτι εξοχικά κοντινά, σε κάτι αθέριστα χωραφάκια, η λάμψη έφεγγε καθώς βαδίζαμε. Τους τραυματίες τούς σηκώναμε στον ώμο. Μεγάλη φροντίδα στ' αντάρτικο οι τραυματίες μας, τους αφήναμε σε σπήλαια και σε καλύβια ερημικά. Σπάνιο να βρεθεί γιατρός έμπιστος. Και πώς να τον φέρεις με το καλό, με το φόβο... Εδώ πήγαινες με μουλάρι την καλή εποχή να τον φωνάξεις να 'ρθει καβάλα κι άμα δεν ήθελε σ' έδιωχνε. Συλλογιέμαι τόσα που αντιμετώπισαμε, μικρά και μεγάλα εμπόδια... Οι γυναίκες σ' αυτά το δείξανε... Πιστές κι άφοβες. Ας είναι, δεν πάει τίποτε τέλεια χαμένο, είπαμε...

[Κατοχή της Σάμου από τους Ιταλούς. Δημιουργία ΕΛΑΣ Σάμου, 1942]

Ξαναείπε η μάνα:

«Δεν πάει τίποτα χαμένο...» ένας λόγος είναι. Απ' το σπίτι μας εμείς δε χάσαμε ψυχή, μα έρχεται ώρα μου 'ρχεται στο νου κι ένας τεντζερές, που χάσαμε. Και πάλι λέω «μπας κι είμαι μονάχη εγώ; Τόσα καλά, τόσα κόπια, χωριά και χώρες, άσε πια κορμιά παλικαρίσια...» Τα παλικάρια τότε ποιος τα βαστούσε; Την αντριά τους ακούν, εμάς θ' ακούσουν που τους λέμε να κάτσετε φρόνιμα; Ο ένας ζηλεύει τον άλλον, αφορμή γυρεύουν να βγουν στο βουνό. Απ' το κατώφλι μας ίσια για το βουνό, αργούνε; Κι ο δικός μας έτσι.

Έρχουμνα 'π' την εκκλησιά μέρα Κυριακή, τον αντάμωσα στο δρόμο μού λέει «άντε σου 'χνε την αλιφασκιά έτοιμη» και γέλασε γιατί εγώ την ήθελα κι έτσι, ας μην είχαμε ζάχαρη, Κατοχή. Αυτός τράβηξε στο καφενείο, πάει ένας караμπινιέρος. «Είναι ο τάδε με σας;», ζήτησε το γιο μας. «Εδώ δεν τον είδαμε», του λένε, γύρισε να φύγει, μα ένας μυστικός τού γνέφει από καρσί, πάει ολόϊσια στον δικό μας του λέει: «Μπρος!...» «πήγαινε κι έρχομαι...» «Τώρα, μαζί» λέει ο Ιταλός, τραβά ο δικός μας το περίστροφο, του ρίχνει δεν πήρε φωτιά, με τη δεύτερη τον πήρε ξόφαρσα, έπεσε χάμω, εν τω άμα και το θάμα πλακώσαν караμπι-

ναρία, μα στάθηκε κείνος; Χάθηκε απ' τα μάτια τους. Στο σπίτι ακουστήκανε οι περιστροφιάς*. Εγώ ανέβαλα το κακό, ήρθε μια γειτόνισσα, μου λέει «κάτι γένηκε...» Κι ώσπου να το πει πλακώσαν και στο σπίτι: «Πού είναι ο γιος σου;» «Στο σπίτι τον γυρεύετε; ζευζέκης είναι;», τους λέει ο γέρος μας. Αρχίσανε ψάχνανε, δεν αφήσανε ντουλάπι, δεν αφήσανε κατώι, με φόβο μήπως τους έρθει από κάτω καμιά. Η μια η κόρη μας πρόλαβε, πέταξε μέσα στο φουρνάκι μας τα χαρτιά εκείνου. Έπειτα μας βγάλανε στην αυλή και μας μετρούσανε, ήτανε τα μούτρα μας σα φτιασιδωμένα απ' το φόβο. Πρώτη εμένα με βάλανε στη σειρά και φωνάζανε «βία, βία», μας πήγανε φυλακή. Μας κλείσανε σε υπόγειο. Κάθε μέρα κουβαλούσαν κι άλλους δεμένους και λυτούς φόβος και τρόμος, δεν πλησίαζε κανείς να μας φέρει ούτε μια κουβέρτα, πέφταμε κουβάρι.

Μάθαμε ύστερα πως ο δικός μας πήρε τρεχάλα ένα στενό προς την απάν' γειτονιά, μπαίνει σ' ένα κατώι, λούφαξε, απόξω περνούσανε τα περίπολα, αφουγκράζονταν. Το βράδυ κατέβηκε η νοικοκυρά για κρασί απ' το βαρέλι. «Μη φοβηθείς», της λέει «χτύπησα κάποιον Ιταλό και κρύβομαι...» Θαρρούσε πως τον σκότωσε. Του δώσαν κρασί, κάτι κριθαρένια παξιμάδια κι άμα θάμπωσε καλά τράβηξε για το βουνό. Μας τα είπανε ύστερα. Κρύφτηκε πρώτη νύχτα σ' ένα ξωκκλήσι, εκεί έτρεχε νερό από βράχο, ήταν πλατάνια, φυσούσε ο αγέρας τα φύλλα και κείνος θαρρούσε πως πλάκωναν τ' αποσπάσματα. Την άλλη μέρα έφταξε στο λιμέρι των ανταρτών.

Μας αφήσανε μετά 20 μέρες. Για να του πάρουμε το ντορό, να μας παρακολουθήσουνε. Κι όλο έρευνες και φοβέρες. Καμπόσοι κάνανε πως μας λυπούνται τάχα: «Κρίμας, κρίμας δε λυπάται το μάμα του...»

Ένα πρωί πάλι μπλόκο στο σπίτι, διατάζανε να ετοιμαστούμε σε μισή ώρα, θα μας εκτοπίσουνε, μ' έπιασε μια τρεμούλα, σώσε Παναγία μου, μας φορτώσανε σε φορτηγό. Εγώ με τις παντόφλες

* Ο Ζαΐμης πυροβολεί καραμπινιέρο στην πόλη και βγαίνει στο βουνό.

απ' το κρεβάτι, ο γέρος μου ξερός, να βλέπει και τα 4 κορίτσια μας στα χέρια τους. Τη μεγάλη κόρη την αφήσανε: «Τούτη παντρεμένη, άλλο όνομα».

Το φορτηγό κλειστό, δεν ξέραμε πού μας πάνε, μας κατεβάσανε σε μιαν καπναποθήκη που την είχανε φυλακή. Μέσα ήτανε πολλοί, κάθε καρυδιάς καρύδι ως και 4-5 κοινές. Τι τους φταίξαν αυτές; Γι' άλλον σκοπό τις είχανε...

Εγώ έπιασα κι άσπρισα τα ντουβάρια, το αναγκαίο, βρέθηκε ασβέστης στην αυλή, μας έστειλε η μεγάλη κόρη ρούχα. Το συσσίτιο ήτανε τις πιο πολλές μέρες λούπινα. Κάθε δυο μέρες μοιράζανε κι από κείνα τα ψωμάκια τους από ροκανίδι. Πρηστήκανε μερικοί, μένανε ξαπλωμένοι χάμω. Άλλονών τους φέρνανε πολλά, εμείς βλέπαμε από μιαν άκρη. Όμως μαθαίναμε: νέα καλά, είχαμε τις ελπίδες μας στ' αντάρτικο. Ήρθε και γράμμα απ' το βουνό, το πετάζανε απ' το ντουβάρι, έλεγε για τις κοπέλες να σταθούνε καλά, ήτανε 2-3 που δε στεκότανε καλά, τις παίρνανε στο συσσίτιό τους οι Ιταλοί της φρουράς, τους γεμίζανε караβάνες, βγαίνανε βόλτα έξω απ' την αυλή.

Εκεί γνωρίσαμε και τη μάνα του Μανώλη κι όλο το χωριό σχεδόν, το σόι του, νυφάδες, αδερφές, μικρά παιδιά, είμαστε όμηροι, έτσι μας το 'πανε. Η μάνα τους τέτοια καλόγνωμη, τέτοια βαθιά καρδιά, δεν έβγαζε άχνα ποτές να κλαυτεί, με μια κουταλιά χυλό περνούσε δυο μερόνυχτα ας ήτανε ολόκληρη γυναικάρα. Μόνο το νεράκι του χωριού της λαχταρούσε, το παίνευε πως είναι κρύο και νόστιμο.

Ύστερα μας αφήσανε εμένα και τις κόρες. Το γέρο μας τον κρατήσανε. Άμα τα μαζεύαμε, τον πήρε το παράπονο. Του λέγαμε «κάνε υπομονή, τελειώνουνε τα βάσανά μας».

Είχε φουντώσει πια τ' αντάρτικο. Κατέβαιναν και στις εξοχές, στα χωράφια. Ο δικός μας στέλνει μήνυμα να βγούμε στο τάδε ξωκκλήσι, την τάδε μέρα «ν' ανάψτε τα καντήλια...» Ξεκινήσαμε όπως μας το 'πε, ερημία μεγάλη, τ' αμπέλια φουντωμένα σαν άγρια, ούτε κλάδεμα ούτε σκάψιμο, μας φάνηκε παράδεισος. Τραβούμε προς το ρέμα, παρουσιάστηκε μπροστά μας δίχως να σαλέ-

ψει φύλλο, οι περοδάφνες ψηλές, ο γιος μας κι άλλος ένας, φιλιά, ευκές «δε φοβάσαι 'δω που κατέβηκες;» του λέω· «εσύ φοβάσαι;» μου λέει. Μας φιλέψανε καμπόσα καρύδια. Εμείς του βαστούσαμε τηγανίτες. Καθίσαμε λίγο. Παραπάνω ήσαν κι άλλοι, ακούσαμε σφυρίγματα. Στο δρόμο που γυρίζαμε είδαμε κάποιον φορτωμένον ένα τσουβάλι κι απάνω αμπελόφυλλα. «Είστε χριστιανοί; φοβάστε το Θεό;» Έτσι μας είπε δυο φορές και τράβηξε. Τον περάσαμε για τρελό. Έστερα μάθαμε πως κουβαλούσε όπλα.

Το καλοκαίρι πάλι μηνύσανε από πάνω, ν' ανεβούνε οι δυο μικρές να πάρουνε τον αέρα του βουνού. Ήρθε η αδερφή ενούς αντάρτη και τις περίλαβε. Ανεβήκανε στα ορεινά χωριά κι από κει τραβήξανε. Τα ορεινά τούτα μάς βγάλανε παλικάρια, εκείνα τα πληρώσαν όλα. Πήγα κι εγώ να τις φέρω πίσω, δεν κατεβαίνανε. Ήρθε η κουμπάρα τότες αποβραδής, πιάσαμε τον αμαξιτό αυγές, ύστερα πιάσαμε το βουνό. Μείναμε στο χωριό τους μια νύχτα, ήρθαν 4 αντάρτες, ήρθανε φανερά, κάνανε και διασκέδαση στο καφενείο. Πριν φέξει πήραμε τον ανήφορο, μεγάλος ανήφορος, βγαίνομε σ' ένα ίσωμα, βλέπομε πρώτο φρουρό αντάρτη. Τραβούμε παρακεί σ' ένα πεύκο, θηρίο πεύκο, τον είχανε φραγμένον σα μαντρί, μέσα στάμνες, καζάνια, τα παλικάρια παν' έρχονται. Ο γιος μας λείπει. Φανήκανε κι αυτές, τη μια που έτρεξε πρώτη δεν τη γνώρισα, μ' αγκαλιάσανε, μου δείξαν παρακεί το τηλέφωνο, μια γραφομηχανή, ένα φανάρι ακριβό, σκαμνιά. Και τα όπλα και τ' αμπριά σειρές σειρές σκεπασμένα με κλαριά και πευκαρόνια. Φάγαμε κάτι άγρια χόρτα κι αρμυρά του βαρελιού. Κοντά ήτανε η πηγή, ένα νερό... Να 'σαι κει σε καλή εποχή να πίνεις τέτοιο νερό να μην πεθάνεις ποτές. Φέρνουνε πότε πότε δικοί μας τσοπάνηδες κανένα τυρί, γάλα. Εκεί να ιδείς διανομή. Άμα γυρίσαμε είμαστε κουκουλωμένες με μαντήλια. «Για πού τα πρυμίσατε;» μας ρωτά ένας. «Είμαστε παεμένες γι' ανταλλαγές...» Εκείνον τον καιρό το συνηθίζανε, γυρίζανε τα χωριά με τα χρυσαφικά τους οι γυναίκες και παίρνανε ό,τι βρίσκανε: φαβίτσα, κριθαράκι. Ας είναι, τη μέρα της γιορτής μου, Δεκαπενταύγουστο, δεν έλειπε καμιά μας, ούλες φανήκαμε και στην εκκλη-